

МІСТ.

САМІЙЛЕНКО:	
Смерть повстанців	97
КОБИЛЯНСЬКА:	
На зустріч долі.	98
ГОМЗИН:	
Ліс	111
КУПЧЕНКО:	
Смуток	112
БАБІЙ:	
Моя молитва	116
I. БОДЛЕР:	
I. Краса	117
II. Ворохобник	117
МИТРО В.:	
Нариси. I. Полонені . . .	118
II. Ражений	118
III. Робітник	119
I. БОДЛЕР:	
Афоризми	120
Мордуймо жебраків	123
Поцілунок місяця	124
Зеркало	125
ЖЕК ЛЬОНДОН:	
Неминучий Білий	126
VIUS:	
Упадок комунізму на Заході	134
КОВАЛЬСЬКИЙ:	
На заході двобій	143
Ф. КОЛЕССА:	
Про вагу наукових дослідів над устною словесністю (кінець)	144
ГОМЗИН:	
1917 р.	153
КРЕВЕЦЬКИЙ:	
Українська Академія Наук у Києві (кінець)	154
ГНАТЮК:	
В справі україн. правопису, IV – VIII	164
СТРО ЧУЛИЙ:	
Москалі на Україні	172
В.:	
Осінні рефлексії	179
Бібліографія	183
Нові книжки	192

1922.

РІЧНИК XXI. Т. LXXVIII.

КНИЖКА VIII. ЗА ГРУДЕНЬ.

ЛІТЕРАТУРНО- НАУКОВИЙ ВІСТНИК

ЛЬВІВ.

З друкарні Наукового Тов. ім. Шевченка.
UNIVERSITY OF ILLINOIS AT
URBANA-CHAMPAIGN

В справі української правописи.

4. Чи треба нам двох знаків на звук *i*?¹⁾

Самозвук *i* відіграє в українській мові дуже важну роль і надає їй навіть окрему закраску так само, як у московській мові самозвук *a*, або в італійській самозвук *o*. Первістне *i* не заховалося одначе, тільки секундарне, яке витворювалося на протязі століть трояким способом: 1) Із старинного *o*. 2) Із старинного *e*. 3) Із старинного *ѣ*. Тому, що воно витворювалося з різних звуків, воно різно вимовляється і ту вимову віддають літвісти ріжними знаками. У правопись для широкого загалу не можна вводити всіх тих знаків, але не можна також із важних причин звести всі знаки до одного.

I зі старинного *o*.

Переміна старинного *o* в *i* належить до найважніших прикмет української мови, якою вона відріжняється від усіх славянських. Ся переміна відбувається тільки тоді, коли те *o* чисте, не походить із давного *ѣ*, та коли воно стоїть у закритім складі, закінченим на співзвук;²⁾ коли склад відкритється, кінчиться на самозвук, *o* являється назад на давнім місці. Возьмім приклади:

Закритий склад.	Відкритий склад.	Закритий склад.	Відкритий склад.
біб	бо-бу	ніс	но-са
бій	бо-ю	обрік	об-ро-ку
віз	во-за	піст	по-сту
вісь	(в)о-си.	ріст	ро-сту
гній	гно-ю	сік	со-ку
діл	до-лу	тік	то-ку
зір	зо-ру	убір	у-бо-ру
кіл	ко-ла	хвіст	хво-ста
лій	ло-ю	чіп	чо-па
міст	мо-ста	явір	я-во-ра

Отсе *i*, що повстало з *o*, не м'ячить ніколи попереднього співзвуча. В письмі віддаємо його все »твердим« *i* (з одною точкою). Наскільки важний сей закон переміни *o* в *i* і які наслідки дає його незнання, бачимо наглядно, вичитуючи у придніпрянських виданнях ось які цвітки: Гоміну, спокію, великі вартісти, розвію, поріга (добре, що

¹⁾ Пор. кн. II, ст. 173—176. ²⁾ Звук *й* уважається за співзвук.

не порігу!), Сидіра, настрію і настріем, з хвістом, Мамонтіва, під Проскурівом, розуміють невигіду такого ладу, Росія переживає зараз (= тепер) нечувані білі, (біль-бблю = Schmerz, біль-біля = порода гриба) і т. д. Належить завважити, що хто говорить змалку, від дитини, по українськи, той ніколи не зробить похибки проти закона переміни *o* в *i*. Не зробить її ніколи й селянин, а може зробити тільки чужинець, або такий інтелігент, що говорив усе чужою (московською) мовою і ще не обізнався з усіми законами української мови.

I зі старинного *e*.

Переміна старинного *e* в *i* відбувається під такими самими умовами, як переміна *o* в *i* (в закритім складі *e* переміняється в *i*, у відкритім вертає назад на давне місце).

Закритий склад.	Відкритий склад.	Закритий склад.	Відкритий склад.
ле-бідь	ле-бе-ді	піч	пе-чі
вів	ве-ла	ко-рінь	ко-ре-ня
лїд	ле-ду	о-сїнь	о-се-ни
мїд	ме-ду	по-стїль	по-сте-лі
нїс	не-сла	шість	ше-стий

Як бачимо, се *i* відрізняється від попередного не тільки походженням, але і природою: Воно має ту прикмету, що м'ягчить ті попередні співзвукі, які можна м'ягчити, себ то зубні: *д, т, з, с, л, н, ц* та *дз*. Те м'ягчення можна ріжно зазначувати; одні зазначували тим, що пробували давати окремі значки на *i*, то замість точки колісце, то дашок, то радили ставити точку або колісце в долині, замість у горі; інші радили зазначувати м'ягчення на тих співзвучках, що м'ягчаться і додавати до них знак м'ягчення *ь*, або апостроф `; ще інші радили інші способи. Євген Желехівський, автор першого українсько-німецького словаря, завів у нім перший на означення *i*, що може м'ягчити попередні співзвукі, знак *і* (*i* з двома точками) і перевів його всюди консеквентно. Сей *знак не новий, бо знаний з церковно-славянської азбуки. Відновили його видавці етнографічних матеріалів у Києві по заложенню відділу Географічного Товариства, уживши його на означення йотованого *i*, як; мої, ім (= мойі, йім). Е. Желехівський, виходячи зі становища, що йотовані букви: *я, е, ю* мають подвійну функцію: 1) означають йотоване: *а, е, у* (мойа, мойе, майу); 2) м'ягчать попередний співзвук: *вольа, житье, тьурма*, — надав знакови *і*, що означував йотацію (мойі), таку саму функцію м'ягчення попередного співзвучка: *діло, тіло, зіле, весіле, цїль, нїби, ліс, бриндзі* (= дьіло, тьіло, зьілье, весьілье, цьіль, ньіби, льіс, бриндзьі). З бігом часу показалося, що сей самозвук *і* віддає йотацію і м'ягчення попередних співзвучків найкоротше і найпрактичніше з усіх інших способів, тому хоч від

часу видання словаря минуло 35 літ і хоч за той час роблено в Галичині кілька разів зміни в правописі, трактовано все рівнорядно йотовані *я, є, ї, ю* і оставлювано їх без зміни. Останній раз раджено докладно над зміною правопису на численних засіданнях мовної комісії Наук. Тов. ім. Шевченка 1907—1908 р. і по основних рефератах та дискусії прийнято ту правопис, що обов'язує до нині¹⁾ в виданнях Наук. Тов. ім. Шевченка у Львові та яку також прийняло було Українське Наукове Товариство в Києві у своїх виданнях. До 1918 р. уживано сеї правописи з деякими невеликими відмінами також у галицькій українській пресі і виданнях. Від 1918 р. преса почала уживати придніпрянської правописи, а за нею пішли й інші видавництва. Сього не можна одначе вважати кроком уперед у нашій правописній справі, а швидше кроком назад і скорше, чи пізніше мусить прийти до реформи сеї придніпрянської правописи — непрактичної і повної ріжних неконсеквенцій.

Як незнання закону про переміну *о* в *і* відбивається фатально на писаннях деяких придніпрянських письменників, так само й переміна *е* в *і*. Ми подибуємо в тих писаннях ось які форми: *поп'їду*, *лежить на пост'їлі*, *виробництво пап'їру*, *поета Щогол'їва*, *прийшли до Бердич'їва*, *Шевченкова могила біля Кан'їва*, *командант Могил'їва*, *коло Поча'їва*, *ячм'їню* і т. д. Не потрібую додавати, що всюди, де підчеркнене *ї*, повинно стояти *е* або *є* (Почаєва). Все инше, що сказано про чужинців при переміні *о* в *і*, відноситься й сюди.

І зі старинного *ѣ*.

Переміну звука *ѣ* на *і* подибуємо вже в найстарших наших літературних пам'ятках. В Изборнику Святослава з 1073 р. читаємо: *Аште ихъ въпрашае кто, ними суть* (150); *нимая та клятва* (142); *въ разуминие* (264); *исцили неплодныя* (162); *камень пламене з'їло* (153 б); *на Коупри* (153); *ниции же да не въходятъ* (5) і т. д. Звук *і* відданий тут усюди знаком *и*, що стоїть на місці первісного *ѣ*. В пізніших пам'ятках повно таких форм. Ся переміна *ѣ* в *і* відбувалася довгий час і не рівночасно на всім просторі етнографічній, тільки в однім місці вчасніше, в другім пізніше. Відбувалася вона при помочи діфтонга *іе*, при чім *е* ослаблялося і в кінці відпадало. В деяких говорах перехоився сей діфтонг *іе* до нині.

¹⁾ 1921 року рада мовна комісія на ново над зміною шкільної правописи. Результат сих нарад оповістив референт др. О. Макарушка у двох числах „Укр. Вістника“ (ч. 35—36). З початком 1922 р. продовжувано наради. Реферат із них виладив др. І. Зілинський і надрукував його. В рефераті прийнято придніпрянський спосіб писання „і“ й „ї“ (тільки для йотації). На мій погляд ся зміна переходова і вона довго не потребає. (Сі статі писані ще 1920 р. В. Г.).

Се *i* з *ʼ* відзначається тим від попередних, що не змінюється в цілій деклінації, чи конюгації слова. З другим, що повстало з *e*, має те спільне, що може також м'якчити попередній співзвук, коли він дає себе зм'ягчувати. Пишемо тому: *біда, вітер, місяць, пісня, оріх*, — але: *дід, зівати, л'їк, нумий, сїно, тїсто, цїлий*.

Крім сих трьох родів *i*, є ще одно, що повстало зі стягнення прикметників у множині. Чорні, руді, сині — повстало з: чорн-ні, руд-ні, син-її. Се *i* або не м'якчить попередного співзвука, коли прикметник кінчиться на *ий, а, е* і тоді пишемо: *босий-босі, гарний-гарні, сизий-сизі, куций-куці, білий-білі, твердий-тверді*, — та вимовляємо твердо; або м'якчить попередній співзвук, коли прикметник кінчиться на *їй, я, є* і тоді пишемо: *останній-останні, песій-песі*, — та вимовляємо м'якко.

Про інші роди *i*, менше важні, і діалектичні, не згадуємо. Винаходити для них усіх окремі знаки, тяжко, бо се значно утруднило би теперішню правопись; зводити ж усе до одного *i*, як роблять Придніпрянци, також не можна. Значить, найліпший ще вихід — признати спосіб писання двох *i* за Е. Желехівським, та уживати знака *ї* не тільки для зазначування йотації, але й м'ягчення попередного співзвука. З придніпрянських граматиків заявився за сим способом тільки один проф. А. Кримський у своїй граматиці, всі інші пишуть тільки одно *i*.

Ті придніпрянські письменники, що виступали публіцистично проти двох знаків на *i*, уживали найрізномірніших аргументів, щоби удержати свій погляд. То разило їх багато точок, що все повторюються; то підносили ненауковість такої графіки; то знов, що *i* всюди однакове¹⁾ (я показав, яке воно не однакове), а тільки співзвуки перед ним неоднакові, раз тверді, раз м'які, тому на них треба твердість і м'якість зазначувати; то закидали, що дітям трудно буде з двома *i* навчитися читати й писати таї через те буде гальмуватися справа народньої просвіти;²⁾ що учителям і школярам буде тяжше навчитися правописи, а через те наука початкова й дальша не булаб така легка і продуктивна, якою могла би бути з иншою правописею; в кінці, що в деяких говорах не роблять різниці в вимові твердих і м'яких співзвуків, тому не треба там дітям змушувати вчитися сеї різниці.

1) Коли *i* всюди однакове, то чому однакові букви вимовляються перед ним неоднаково, лиш раз твердо, раз м'якко?

2) В инших випадках сього аргументу не висувається, особливо коли ходить про теперішню придніпрянську правопись. Як, приміром, навчити дітей, що не знають московської мови й правописи, коли належить двоїти співзвуки так, щоб діти не робили похибок? Або коли писати тверде *л*, коли середне і коли м'яке?

Як бачимо, всі ті закиди зовсім дитинні. Ніяка правопись не укладається тільки для найлекшого виучування дітей та анальфабетів читати й писати, як рівнож не вишукується умисно труднощів для гальмовання просвіти. Правопись укладають учені люди на основі законів мови, яких вони не диктують нікому, тільки відкривають і укладають у цілість для потреб школи, письменства і загалом життя. Укладають свої люди для своїх людей і для самих себе. Сільський школяр і малограмотний чоловік може не знати сих законів у цілості, тільки їх елементарні основи, але від інтелігента треба вимагати їх повного і докладного знання. Належить отже вимагати й знання ріжниць між вимовою твердих і м'яких співзвуків перед *i* та не затирати *ii*, бо вона належить до дуже характеристичних прикмет нашої мови. Затирання сеї ріжниць відбирає правописи признаку науковости. Сього не повинна робити ні літературна мова, ні школа тим більше, що ся ріжниця заховалася на дуже великім просторі не тільки в Галичині, але й на Придніпрянщині, особливо на правобережжю.

Правда, є й придніпрянські інтелігенти, які не можуть схопити ріжниць у вимові таких слів:

дїл, долу	дїл, ділу	сїль, соли	сїл, села
Подїл, Подолу	придїл, придїлу	сїк, соку	сїк, сїкла
зїр, зору	зїле, зела	тїк, току	тїк, текла
лїм, лому	лїд, леду	потїк, потока	тїло
лїз, лози	лїз, лїзла	куці	заяці
нїс, носа	нїс, несла	цівільні	купці
нїж, ножа	нїж		

Є се наслідки довгого уживання московської мови, в якій *и* (= нашому *i*) м'ягчить усе попередний співзвук. Та московська мова не знає зовсім перезвуку *o* в *i*, тому й не знає таких випадків, де треба би задержувати твердість співзвуків, як українська мова.

5. Як читати німецьке *ii* та французьке *и*?

Хто говорив із Німцями і чув, як вони вимовляють знак *ii*, той знає, що він не звучить так, як чисте українське *i* у словах: діл, мід, кіп, та всеж він стоїть ближше до українського *i*, як до *y*, (*ю*), тому й треба передавати його через *i*. Коли отже Німець говорить: Müller, München, Dünaburg, Nürnberg, Würzburg, то по українськи належить писати сі слова так: Мілер, Мінхен, Дінабург, Нірнберг, Вірцбург. Тимчасом придніпрянські письменники, йдучи за московською правописю, в якій німецьке *ii* передається знаком *ю* (йотоване *y*), пишуть і собі так само, не зважаючи навіть, що через те грішать проти укра-

їнської звучні: Мюллер, Мюнхен, Дюнабург, Нюрнберг, Вюрцбург. Що більше, коли перед тим *ю* приходять такі співзвуки, що можуть м'ягчитися, вони м'ячать їх і виголошують: Ньурнберг, зьудбан (замість твердого *н* і *з*: Н'рнберг, зідбан). За придніпряньськими письменниками починають іти й галицькі та писати вже »Мюнхен« і т. д. Таке писання, як чуже і нічим неоправдане, належить закинути раз на все.

Французьке *н* вимовляється подібно як німецьке *й*, тому в українській мові належить віддавати його тільки знаком *і*, як: Г'іго (Hugo), а не Гюго, або навіть Гюго.

6. Як читати німецьке *ö* і французьке *eu*?

Німецький звук *ö* виголошується посередно поміж нашим *е* та *и*: Börne, Grönland, Köln, Schönberg, Schönerer. В українській літературній мові віддається се *ö* самозвуком *е*, отже: Берне, Гренляндія, Кельн, Шенберг, Шенерер.

Подібно як німецьке *ö* вимовляється французьке *eu*, тому Галичане віддають його зовсім поправно, пишучи; інженєр (ingénieur) або інжінер (де в другім складі *е* зукраїнилося вже на *і*), гувернер (gouverneur), мебель (meuble.), Пастер (Pasteur), і т. д. Придніпрянці і в сім випадку не йдуть за оригіналом, але за московським взірцем. Москалі, як відомо, віддавали французьке *eu* знаком *ю*, а опісля самим *е* (без точок) і в обох разях читали й читають його як *йо* або *ю*, прим. актєрь або актерь (читай: актєор). Та се слово дісталося на Україну не з французькою, тільки з латинською мовою, якої учили в нас уже в XVI та XVII ст. По латинськи се слово пишеться: *a c t o r*, і читається: *актор*, тому й так належить його писати. Так само з латинської мови перебрали ми слова: *a u t o r*, *d o c t o r*, *i n s p e c t o r*, *p r o f e s s o r*, *v i s i t a t o r* і інші, тому пишемо їх через *о*, а не через *е* (або *ю*, *ю*): автор, доктор, інспектор, професор, візитатор. Натомість слова, переняті з французької мови з двозвуком *eu*, пишемо: антрепренер, вольтижер, лікер, монтер, режісер, репортер, суфлєр. Придніпрянці пишуть сі самі слова українською правописю, але вимовляють із московська: антрепренєор (прим. заборонено ніким більш, як антрепренєором), вольтижєор, лікєор, монтьєор, режісьєор, репортєор, суфльєор, актєор, а навіть фантазьєор (замість: фантаєст). Мабуть не треба тратити багато слів на доказ, що не можна так калічити чужого звука та що французьке *eu* належить передавати все через наше *е*, а не *йо*, *ю*.

7. Чужі двозвуки.

Чужі двозвуки належить передавати в українській мові так, як їх чути в оригіналі або приблизно і такими знаками, які є в українській правописі. Не потребуємо йти ні слідами Москалів, ні Поляків. Ми повинні писати проте; Бернштайн, Гайне, Гавер, Гауптман, Майнц, Найдорф, Райн, Волькенштайн, Шайдеман, кльовн, автограф, а не так, як пишуть деякі Придніпрянці, наслідуючи Москалів: Бернштейн, казки Бехштейна, Гейне (або навіть: Гейне), Гауфф, Гауптман, Нейдорф (Neudorf), Рейн (Rhein), Волькенштейн, Шейдеман, кльоун і т. д. Таких перекручень не належить допускати в літературній мові.

8. Змішування співзвуків г і ъ.

Українська мова в давнині знала тільки співзвук г, який чуємо й тепер у словах: гора, гай, гей, довгий, гіля, гук. Через те коли давня Русь прийняла християнство, а з ним і церковно-славянську мову як літературну, віддавано співзвук ъ, що прийшов до нас тоді з грецькими та єврейськими словами, через г: Георгій, ангел, архистратиг, Галплея, Єгипет, Голгофта. Опісля ся вимова удомашнилася, стала загальною, слова зукраїнізувалися і нині вимовляємо їх як українські зі звуком г, а не ъ. Та швидко почали передіставатися до української мови нові слова з чужих мов зі співзвуком ъ, якого не можна було ідентифікувати з українським г, і ось письменники починають уже від XIV ст. уживати на співзвук ъ знаків кг, пишучи: Кгирдивидь. Швигрикгайло, Олькгердь, Жикгмонт, село Кгдень, кгдахь, Венкгринь, кгвалть, кгонтонь і т. д. Так передавав знак ъ іще в XIX ст. П. Куліш у перекладах У. Шекспіра, пишучи: Родрикго, Якго і т. д. Та вже при кінці XVI ст. появилася на означення цього співзвука знак ъ, узятий з грецької азбуки, бо тоді писали так грецьке γ. М. Смотрицький прийняв сей знак на означення ъ до своєї граматики (1619 р.), спопуляризував його і так він став власністю української азбуки, а більше як 300-літній вік його дає йому право горожанства і в теперішній нашій літературній мові. Треба сказати, що в Галичині його уживання не представляє ніякої трудности і ніхто не мішає його зі знаком г, пишучи правильно: гвінт, графіка, географія, генерал, ідео-льоґія, геольоґ, ґрунт, румигати, ганок і т. д. Рівночасно віддають Галичане співзвук г (латин. h) у чужих словах зовсім правильно знаком г: Гектор, герой, Гайнріх Гайне, Гегель, гігроскоп, Гіґо, Гіманс, Гаґа, Гамбург, Гесія, гіпокрит і т. д. Не те у Придніпрянців і то ось чому.

В московській мові нема співзвука г, є тільки співзвук ъ, який Москалі віддають знаком г. Коли проте вони напишуть: педагогъ, гео-

графъ, легенда, пропаганда, Германія — то сей спосіб писання зовсім добрий, бо ті слова читаються: педагог, географ, легенда, пропаганда, Германія. Та коли напишуть: Гегель, Гагенъ, Гейне, Гете, Гауферъ, Копенгага — то сей спосіб писання вже злий тому, що ті слова Москалі читають: Гегель, Гаген, Гейне, Гйоте, Гауф, Копенгага, — а їх треба читати: Гегель, Гаген, Гайне, Гете, Гавф, Копенгага.

Придніпрянці, перейшовши московську школу, наслідують зовсім непотрібно Москалів і пишуть: Гете, Гаген, Гергарт Гауптман, негативно, педагогика, гегемонія, гімназія, легенда, мітінговий оратор, оригінали, геній. Інші побіч з уживають також ъ, але не там, де треба, бо пишуть: глузувати, геральдика, гербовники, гербарі, гармонія, Гейне, ігумен, гіпотеза, ангел, єгипетський. Отсе баламуцтво походить звідси, що Придніпрянці оглядаються занадто в правописи на Москалів і не можуть стати на самостійнім становищі. А тимчасом правило, де писати з і ъ, зовсім просте: В чужих словах пишеться з там, де в оригіналі чути з, а ъ там, де в оригіналі чути ъ. Виімок творять тільки давно прийняті і давно зукраїнчені слова, в яких пишеться з навіть тоді, коли в оригіналі чути ъ.

Вправді дехто може відповісти, як уже відповідав на давнішні мої правописні замітки, що се правило непридатне для сільських школярів і для селян. Та я сим не журюся. Ні сільським школярам, ні селянам не сором не знати докладно літературної мови і наукової правописи і вони на всім світі мають такий привилей, що пишуть по своєму; та сором не знати їх — інтелігентови з середною або висшою освітою, тому повинен опанувати їх цілковито, особливо коли хоче писати для інших.

